

UDK 372.882

Klemen Lah

Gimnazija Jožeta Plečnika v Ljubljani

ANALIZA BERIL ZA 5. RAZRED OSNOVNE ŠOLE

Analiza beril za peti razred osnovne šole (*Slovensko berilo I, Peta čitanka, Peto berilo Srečno, domovina, Pozdravljeno, zeleno drevo, Kdo se skriva v ogledalu*) se je osredotočila na razkrievanje nerazvidnih vsebin, t. i. skritega kurikulumu, v obdobju 1950–2000. Analizirane so bile naslednje kategorije: besedila, avtorji, literarni liki, druge kategorije (drugačnost, prvoosebni pripovedovalec, vojščaki, oče in mati).

The analysis of fifth-grade readers (*Slovensko berilo I, Peta čitanka, Peto berilo Srečno, domovina, Pozdravljeno, zeleno drevo, Kdo se skriva v ogledalu*) focuses on revealing the covert content, i.e., the so-called hidden curriculum, within the period 1950–2000. The following categories were analyzed: texts, authors, literary characters, and other categories (different characters, first-person narrator, warriors, mother and father).

Ključne besede: literarni lik/junak/oseba, osnovna šola, berilo, besedilo, avtor

Key words: literary character, elementary school, reader, text, author

0 Uvod

Izobraževanje, razumljeno kot institucionalno pridobivanje znanja in veščin, je v najširšem pomenu besede moč razumeti tudi kot obliko socializacije, tj. oblikovanje človekovih vrednot in zaznave, skladno s pravili in pričakovanji družbene skupine oz. družbe, v kateri živi. Izobraževanje lahko sega na vse ravni posameznikovega življenja in na več načinov (so)oblikuje njegova individualni vrednostni sistem ter prepričanja. Funkcionalistične sociološke teorije npr. utemeljujejo pomembnost šolstva za družbene strukture prav s pojmom socializacije: šola je ena izmed ključnih institucij socialne integracije in socializacije, ki skuša s svojimi mehanizmi posamezniku dodeliti družbeno vlogo oz. omogočiti vključitev v družbo skladno z njegovimi sposobnostmi.

Problem prikritega kurikulumu oz. »ideološke ranljivosti« književnega pouka je bil tudi osrednja točka moje magistrske naloge, ki sem jo zasnoval na dveh izhodiščnih vprašanjih, in sicer: ali se t. i. prikriti kurikulum uresničuje (se je uresničeval) tudi skozi književni pouk, in če se (je), na kakšen način in katere so vsebine, ki jih uresničuje. Prav tako me je zanimalo, ali so se (oz. koliko so se) pri izboru besedil in celostni zasnovi berila odrazile konkretne zgodovinsko-politične spremembe v preteklih petih desetletjih (povojno obdobje, obnova, socialistični politični sistem, pripadnost političnim blokom, razpad države in političnega sistema, demokratizacija, osamosvojitve, vojne v bližnji soseščini itd.). V tezi sem predpostavil, da so šolska berila jezikovno-literarni učbeniki, v katerih se na formalen in neformalen, razviden in nerazviden način uresničujejo tudi aktualni družbenopolitični in ideološki cilji ter pričakoval, da se bo s postopno demokratizacijo povojne slovenske družbe spreminjala tudi berila, in sicer v smeri odpravljanja dnevnopolitičnega vpletanja v oblikovanje in izbiro besedil, avtorjev, odpravljanja nestrpnosti do drugačnosti in drugače mislečih, odpravljanje spolne neenakopravnosti, upoštevanje avtonomnega otroškega sveta ipd.

Zakaj so bila za analizo izbrana ravno berila 5. razreda? Za tovrstno analizo so se mi berila – kot osrednji literarno-jezikovni učbeniki – zdela najprimernejša, saj so bolj »dovzetni« za vpliv raznovrstnih družbenopolitičnih ciljev najbrž le še zgodovinski učbeniki. In zakaj petošolska? Izbor osnovnošolskega berila je določen zaradi specifičnih lastnosti, ki ga v temelju ločijo od srednješolskega (gimnazijskega); v učnem programu osnovne šole je berilo bolj kot reprezentativni oz. antološki predstavitvi literarnih besedil usmerjeno k uresničevanju didaktično-literarnih ciljev in popularizaciji branja, srednješolska berila pa so zaradi sledenja pomembnim mejnikom literarne zgodovine in njihovi obravnavi bolj zavezana literarnemu kanonu. Večja arbitramost pri izbiri besedil pa dovoljuje večji vpliv sestavljavcev na izbor. Berila petega razreda sem izbral iz dveh razlogov: v osemletki predstavlja (je predstavljal) peti razred konec razrednega in začetek predmetnega pouka (poučevanje posameznih predmetov prevzamejo specializirani učitelji – slovenisti), sama književnost pa zavzame v tandemu z jezikom avtonomnejšo pozicijo (ni več le uresničevalka jezikovnih ciljev). Izbor besedil je v večji meri prepuščen sestavljavcem ter tako bolj odprt aktualnim ideološkim vplivom, trenutnemu sestavu družbenih vrednot. Za večjo reprezentativnost bi nedvomno bilo bolje, ko bi bila v analizo zajeta tudi berila višjih razredov osemletke. Tega zaradi obsežnosti gradiva žal ni bilo mogoče izvesti.

Da bi bil pregled celosten in neizključujoč, sem obravnaval vsa petošolska povojna berila (1950–2000); le tako lahko namreč trdimo, da so pridobljeni podatki kvantitativno in kvalitativno reprezentativen kazalec razvoja slovenskih petošolskih beril v drugi polovici 20. stoletja.

Obravnavana so bila naslednja pèta berila:

- *Slovensko berilo I* (Boršnik, Smolej Tomažević), 3. predelana izdaja. Ljubljana: 1950.
- *Peta čitanka* (Mihelič, Rape, Ribičič, Winkler). Ljubljana: DZS, 1956, 1959–60.
- *Peto berilo* (Jamar, Klopčič, Šafov). Ljubljana: DZS, 1961, 1962, 1964, 1970, 1973, 1974, 1975.
- *Srečno, domovina* (Cvetko, Gerlanc, Jalen, Sivec, Šavli, Winkler). Ljubljana: DZS, 1976, 1977, 1980, 1981, 1982, 1984, 1985, 1986, 1987, 1989, 1990.
- *Pozdravljeno, zeleno drevo* (Kocijan, Šimenc). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, 1992, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998.
- *Kdo se skriva v ogledalu* (Golob, Medved - Udovič). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, 1998, 1999.

Izpuščeno je bilo le eno berilo, in sicer *Slovensko berilo I*. (avtorji Jamar, Muser, Štefan, izšlo v letih 1952, 1954, 1955, 1975), saj gre le za predelano izdajo *Slovenskega berila*, ki je izšlo 1950. Obravnava je datirana od leta 1950 do leta 2000; letnica 1950 je izbrana, ker se takrat povojno šolstvo stabilizira in postane primerljivo s sedanjim pred uvedbo devetletke (1946. je bilo zaradi pomanjkanja prosvetnih delavcev uvedeno sedemletno obvezno šolanje do leta 1950, ko ponovno postane osemletno); prejšnja berila se tako zaradi drugačnega šolskega sistema in specifičnih političnih in družbenozgodovinskih razmer ne morejo vključiti v raziskavo.

1 Metodološki aparat

Metodološki aparat je obsegal štiri kategorije, in sicer: besedila, avtorji, literarni liki, druge kategorije. Vse kategorije so razdeljene na podkategorije; ugotovitve so podane pod preglednicami. Berila so bila obravnava po kronološkem zaporedju glede na letnico izida.

2 Besedila

2.1 Število besedil v berilu

Prva obsežnejša kategorija je obravnavala število besedil. Opazoval sem spremembe v količini besedil med berili. Predpostavil sem, da bodo, sočasno z razvojem povojne didaktične in psihološke stroke, večji meri upoštevana dognanja, ki upoštevajo specifične potrebe in zmožnosti otrok ter mladostnikov, njihovo čustveno zrelost in intelektualne sposobnosti. Posledično se bo prilagodilo (zmanjšalo) število besedil, in se tako približalo bralnim sposobnostim ter dojetanju petošolca.

Metoda je bila preprosta: preštel sem vsa besedila v berilih (izločeni so bili predgovori oz. uvodi), in nato števila besedil v posameznih berilih primerjal med seboj.

Število besedil je bilo v zgodnejših berilih znatno večje; z leti se je število besedil – v skladu z napovedmi – zmanjševalo. Največje število besedilo je vsebovalo prvo berilo, najmanj pa predzadnje berilo. V berilu *Slovenskem berilu 1* je bilo besedil **121**, v *Peti čitanki* **112**, v *Petem berilu* **104**, v berilu *Srečno domovini* **106**, v berilu *Pozdravljeno zeleno drevo* **49** in v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* **65**. Iz enakomernega padca števila besedil izstopata dve berili: *Srečno domovina* in *Kdo se skriva v ogledalu*, vendar pa njuni odstopanji ne ustvarjata večje statistične razlike.

Temeljna sprememba se je zgodila vzporedno z obsežnimi družbenopolitičnimi spremembami na začetku devetdesetih; ob izidu berila *Pozdravljeno, zeleno drevo* leta 1991 se je namreč število besedil prepolovilo. Pričakovati je, da se bo število besedil tudi v prihodnjih besedil gibal pod sedemdesetimi besedil, kar ustreza sposobnostim petošolskih otrok in trenutnemu številu šolskih ur slovenščine v osnovni šoli.

2.2 Zvrstnost

V skladu s tezo sem predvideval, da bodo literarne zvrsti med seboj enakopravneje zastopane v poznejših berilih, v zgodnejših berilih pa bo prevladovala pripovedna zvrst, ki je zaradi svojstvene strukture najpripravnjša za posredovanje družbenopolitičnih in ideoloških ciljev (še posebej močno bodo zastopana pripovedna polumetnostna besedila). Ko bodo pri izboru besedil prevladala literarna merila, se bodo v enaki meri upoštevale vse zvrsti.

Za lažjo in preglednejšo obravnavo sem literarne zvrsti obravnaval posebej (preštel sem besedila pod posamezno literarno zvrstjo, število pretvoril v odstotke, in nato primerjal delež različnih beril med seboj). Pri liriki in dramatiki sem pričakoval postopno povečanje procentualnega deleža v skupnem obsegu vseh besedil, pri pripovedništvu in polumetnostnih besedilih (ta so praviloma pripovedna) pa postopno

zmanjševanje. Pri kategoriji polumetnostna besedila sem v novejših berilih pričakoval znatno zmanjšanje števila besedil, saj je izbor le-teh še najbolj podvržen aktualnim družbenopolitičnim merilom. Rezultati so naslednji. Odstotek zastopanosti leposlovnih pripovednih besedil je v berilih – z izjemo enega – podoben – skupno povprečje je **59,94 %**: v *Slovenskem berilu I* je to **62,18 %** (74 enot), v *Peti čitanki* **66,97 %** (57 enot), v *Petem berilu* **49 %** (49 enot), v *Srečno, domovina* **64 %** (68 enot), v berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* **61,22 %** (30 enot) ter v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* **56,25 %**.

Največja razlika, če odštejemo *Peto berilo*, je med zadnjim berilom *Kdo se skriva v ogledalu*, v katerem so pripovedna besedila zastopana s 56,25 %, ter *Peto čitanko*, ki namenja pripovedim 66,97 %. Odstotni delež pripovednih besedil se ne spreminja znatno – vseskozi ostaja pri 60 %.

Če so pripovedna besedila dosegala približno dve tretjini, so lirski besedila obsegala dobro tretjino, izjema je bila le *Peta čitanka* z »bornimi« **21,4 %** (24 enot). *Slovensko berilo* premore **31,93 %** lirskih besedil (38 enot), *Peto berilo* **33 %** (33 enot), *Srečno domovina* **32 %** (34 enot), *Pozdravljeno, zeleno drevo* **30,61 %** (15 enot), *Kdo se skriva v besedilu* **35,63 %** (23 enot). Edino večjo statistično razliko predstavlja *Peta čitanka*, ki od skupnega povprečja **30,76 %** odstopa za **9,36 %**.

Dramska besedila so v berilih, z izjemo zadnjih, šibko zastopana. Povprečni odstotek dramskih besedil je **2,82**. V *Slovenskem berilu I* jih je **0,48 %** (1 besedilo), v *Peti čitanki* jih ni, v *Petem berilu* **1 %** (1 besedilo), v berilu *Srečno, domovina* **2 %** (2 besedili), v berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* **4,08 %** (2 besedili) in v »*Ogledalu*« (prišteta je tudi radijska igra) **9,37 %** oz. **6** besedil. Iz podatkov je moč ugotoviti, da število dramskih besedil narašča, kar pripomore k večji zvrstni pestrosti v zadnjem berilu (tu dramska besedila že dosegajo eno desetino), kot je to bilo v prvih berilih.

V *Slovenskem berilu* so polumetnostna besedila zastopana s **5,04 %** (6 besedil), v *Peti čitanki* **11,61 %** (13 b.), v *Petem berilu* **17 %** (17 b.), v *Srečno, domovina* **2** (2 b.) v *Pozdravljeno, zeleno drevo* **2,04 %** (1 b.) in v *Kdo se skriva v ogledalu* **0 %**.

Opaziti je, da začne število polumetnostnih besedil naraščati konec petdesetih let, doseže »višek« v *Petem berilu*, nato pa podpora tej »hibridni« zvrsti upade. V prvih berilih so polumetnostna besedila služila predvsem predstavitvi najnovejših gospodarskih, tehnoloških (letenje z reaktivnim letalom), industrijskih dosežkov, sprememb kmetovanja (npr. uvajanje zadrug) v predzadnjem berilu pa besedilo tematizira ekološko in človek odnos do narave.

Največje premike v zastopanosti besedil je torej opaziti predvsem pri polumetnostnem žanru in dramatik (zastopanost polumetnostnega žanra upada, zastopanost dramatike pa narašča), medtem ko je pri liriki in pripovedništvu opaziti relativno stalno zastopanost (lirika slaba tretjina, pripovedništvo slabi dve tretjini). Upadanje zastopanosti polumetnostnih besedil je moč pripisati močni zaznamovanosti z ideološkimi cilji, katerih nosilka je bila ta zvrst po 2. svetovni vojni. Sedanji sestavljavci beril se očitno bolj nagibajo k zvrstni pestrosti znotraj leposlovne književnosti.

3 Avtorji

3.1 Število avtorjev

Pred analizo sem predvideval, da se bo v berilih izmenjalo veliko avtorjev; visoka frekvenca menjav namreč ne govori le o široki in kakovostni paleti (mladinskih) avtoric in avtorjev, ki jih je dovolj, da lahko kazala beril vsakič znova zapolnjujejo novi avtorji, temveč prej o tem, da pri izboru ne veljajo le »obče veljavni« literarni kriteriji, temveč tudi merila, ki temeljijo na specifičnem literarnem okusu sestavljavca ter aktualnosti posameznega avtorja v določenem zgodovinskem trenutku. Prepričan pa sem bil, da velik pretok avtorjev ne bo zajel peščice eminentnih, kanoniziranih avtorjev, ki prestol literarne zgodovine trdno zasedajo, njihova dela pa s svojimi visokimi literarnoestetskimi dosežki presegajo trenutni družbenopolitični okus (oz. ga zaradi univerzalnosti vsakokrat znova vključujejo). Za vsa ljudska besedila sem določil le enega avtorja, t. i. ljudskega avtorja.

Preglednice, ki vsebuje 213 vrstic in 9 stolpcev zaradi omejenega obsega ni mogoče prikazati, zato bom navedel le najzanimivejše podatke. V vseh berilih se je s svojimi deli pojavilo **212** avtorjev (neznani avtor in ljudski sta šteta kot en avtor). Od 212 avtorjev jih je (le?) **5** (če odštejemo ljudskega avtorja) navzočih v vseh berilih. Prav gotovo jih moram naštetih s krepkim tiskom: štirje slovenski avtorji **France Bevk**, **Fran Milčinski**, **Tone Seliškar**, **Oton Župančič** in en tuj – **Hans C. Andersen**. V skupnem številu ti avtorji, vsi moški, predstavljajo **2,36 %**. Nizka številka prav gotovo odpira mnogo vprašanj o vzrokih za takšno »pretočnost« avtorjev. Ali so merila za literarno-didaktično ustreznost besedil res tako raznolika pri posameznih sestavljalcih (s tem se seveda postavi pod vprašaj objektivnost teh meril) ali pa je družbenoideološki vpliv močnejši, kot si predstavljamo? **6** avtorjev, vsi Slovenci in vsi moški (I. Cankar, J. Jurčič, M. Klopčič, M. Kranjec, B. Magajna, Prežihov Voranc), objavlja v **petih** berilih, **7** avtorjev, med njimi dva tuja, pa v **štirih** (M. Twain, V. Nazor, Josip Murn, Srečko Kosovel, F. S. Finžgar, F. Erjavec, K. Destovnik – Kajuh). Avtor z največ objavljenimi besedili je Oton Župančič (**29** besedil!). Naslednji, Tone Seliškar, jih ima več kot polovico manj, tj. **12**. Več, tj. **41**, jih podpisuje le še ljudstvo. V »elitnem krogu« ni nobene ženske pisateljice; dejstvo je, da se mladinske pisateljice množičneje uveljavijo šele v času po drugi svetovni vojni in jih prva povojna berila še niso zajemala, a tudi sodobnejša berila so, kot bo pokazala nadaljnja analiza, pri vključevanju avtoric oz. njihovih besedil »zadržana«. V vrhu sta si izborila mesto le dva tedanja tujca, vrhunski pisatelj za mladino in otroke, oba »zahodnjaka« (Andersen in Twain). Lahko sklenem, da so se predvidevanja uresničila. Pretočnost avtorjev je (bila) v resnici izjemno velika, nekaj avtorjev (za vse lahko ugotovimo, da sodijo v (mladinski) literarni kanon) pa trdno ostaja v vseh berilih. Ali bo tako tudi nadalje, je seveda veliko vprašanje. Težko se je namreč upreti vprašanju, zakaj so bili izbrani prav ti avtorji, ne pa tudi npr. Astrid Lindgren ali Franc S. Finžgar.

Ko zanimivost velja omeniti, da v prvih berilih nastopa veliko avtorjev, ki izvirno niso književni ustvarjalci, temveč delavci oz. nekdanji partizani, ki se spominjajo udarniških del, bojev v 2. svetovni vojni ali pa opisujejo povojno družbo. Posebnost gotovo predstavljata dva avtorja, ki v berilih nastopata tudi kot literarna lika: Josip Broz - Tito in France Prešeren.

3.2 Povprečno število besedil na avtorja

Zanimalo me je tudi vprašanje povprečnega števila besedil na avtorja, in sicer, ali se bo povprečno število besedil na avtorja zmanjševalo oz. povečalo. Pričakoval sem, da se bo z zmanjševanjem števila besedil in število avtorjev zmanjšalo tudi število besedil na avtorjev. (Pri velikem številu besedil je lahko imel en avtor več besedil, pa to ni opazneje vplivalo na koncept berila, pri manjšem številu besedil pa morajo biti sestavljavci še pozornejši in selektivnejši pri izboru besedil. En avtor pa takšnim kriterijem težko zadosti.)

V *Slovenskem berilu I* je pisalo **78** avtorjev in avtoric (za avtorja ljudskih besedil je štet en avtor), povprečno število besedil na avtorja je **1,52**, v *Peti čitanki* **71** (povprečje **1,55** besedila na avtorja). V *Petem berilu* je **64** avtorjev. Povprečno število besedil na avtorja je **1,59**. V berilu *Srečno, domovina* je **77** različnih avtorjev (avtorji besedil so tudi otroci (*Kadar svinčnik piše s srcem*) in neznani vietnamski avtor (pionirska pesem iz Vietnamera)). Povprečno število besedil na avtorja je **1,32**. V »*Zelenem drevesu*« je povprečno število besedil na avtorja **1,28** (z ljudskim »avtorjem« pa **1,32**). V »*Ogledalu*« je avtorjev **42**, povprečno število besedil na avtorja je **1,52**.

Povprečno število besedil na avtorja vseh beril je **1,47**. Vidimo, da je povprečje štirih beril blizu vrednosti **1,5** – le dve berili (*Srečno domovina* in *Pozdravljeno, zeleno drevo*) od tega opazneje odstopata. Posebnih sklepov tako iz tega ni mogoče povleči. Zopet pa je zanimivo vprašanje spolne enakopravnosti: povprečno število besedil je na avtorja večje, v zadnjem berilu pa je število besedil na avtorico večje kot število besedil na avtorja.

3.3 Izvor avtorjev

Zelo zanimivo je bilo tudi preučevanje izvora avtorjev. Pričakoval sem, da bodo v zgodnjih, povojnih berilih prevladovali domači avtorji (slovenski), tuji pa bodo predvsem »vzhodni« (sèm sem štel tudi nekdanje jugoslovanske avtorje), ki so bili tedanjemu političnemu sistemu zaradi pripadnosti vzhodnemu političnemu bloku bližji. S postopnim mehčanjem političnega sistema naj bi se delež tujih zahodnih avtorjev povečeval, predvsem na račun deleža vzhodnih avtorjev. Delež tujih avtorjev naj nikoli ne bo presegel deleža domačih, slovenskih avtorjev. Pri besedilih ljudskega slovstva sem nacionalnost avtorjev določil glede na izvor besedila (pri slovenskem ljudskem slovstvu npr. je bil avtor obravnavan kot Slovenec/ka).

V *Slovenskem berilu* je med **73** avtorji (prišteti so vsi ljudski avtorji, odšteti pa vsi neznani avtorji, za katere se sicer – glede na tematiko – lahko z veliko verjetnostjo predpostavlja slovenski izvor) tujih avtorjev **21** (28,77 %) in domačih **52** (71,23 %). »Zahodnih« avtorjev je **9** (12,33 %), »vzhodnih« pa **12** (16,44 %). V *Peti čitanki* je med **74** avtorjev (prišteti so vsi ljudski avtorji, odšteti pa vsi neznani avtorji, tj. novinarji Pionirja). **13** avtorjev je tujih (17,57 %) in **61** (82,43 %) domačih. »Zahodni avtorji« so samo **3** (4,05 %). Tudi »vzhodnih« avtorjev ne ostane veliko, če k njim ne uvrstimo **10** avtorjev (13,51 %), ki so v času izida berila sodili v skupno državo, Jugoslavijo. Pravi »vzhodnjak« je tako le Poljak H. Sienkiewicz. V *Petem berilu* je **64** avtorjev; avtorjev in avtoric, ki prihajajo iz Slovenije, je v berilu **40** (62,5 %), tujih pa

24 (37,5 %), in sicer jih **16** (25 %) prihaja iz nekdanjega vzhodnega bloka (številčno najmočnejši so pisatelji s področja nekdanjih jugoslovanskih republik, ki jih je 13) in **osem** (12,5 %) iz nekdanjega zahodnega bloka. V berilu *Srečno, domovina* je **77** avtorjev (ljudska besedila so vsa slovenska): **46** (59,74 %) je domačih in **31** tujih (40,25 %), od tega **16** (20,78 %) »zahodnih« in **11** (14,29 %) »vzhodnih« in štirje, t. i. »drugi«, pa prihajajo iz Azije! V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo*, je **37** avtorjev (ljudska besedila so vsa slovenska): **25** (67,57 %) je »avtohtonih«, **12** tuje krvi (32,43 %), od tega **7** (18,91 %) »zahodnih« in **5** (13,51 %) »vzhodnih«. V zadnjem berilu, *Kdo se skriva v ogledalu?*, je od **41** avtorjev **28** domačih (68,29 %), **13** (31,70 %) pa tujih, od tega **5** (12,19 %) »vzhodnih« ter **8** (19,51 %) »zahodnih«

Ugotovimo lahko, da delež tujih avtorjev, nikjer ne preseže »večinskega deleža«; še najbližje temu so odstotki v berilu *Srečno, domovina* (40,25 %) – to je tisto berilo, ki edino ne vsebuje tujih avtorjev le z evropske in ameriške celine.¹ Sicer je povprečni odstotek tujih avtorjev 31,37 %, domačih pa 68,63 %; lahko torej zaokrožimo in rečemo, da je tujih avtorjev približno ena tretjina, domačih pa dve tretjini. Najbolj »protekcioniistično« berilo je *Peta čitanka*: ta varuje slovenski »nacionalni interes« z 82,43 % domačih avtorjev. Ugotovimo lahko tudi, da sta prvi berili relativno bolj zaprti za tujce, nato pa se delež tujcev dvigne nad 30 %.

Sprva prevladujejo literarni liki z evropskega »vzhoda«, nato pa se, v zadnjih treh berilih (torej v osemdesetih), tehtnica prevesi na »zahodno stran«. Delež tako »vzhodnih« kot »zahodnih« avtorjev ostaja – padec je malenkosten – enak deležu, ki ga je uveljavilo že berilo *Srečno, domovina*.

3.4 Spol avtorjev

Vprašanje enakopravne zastopanosti avtoric in avtorjev je bilo obravnavano v tej kategoriji. Predvideval sem, da bo delež avtorjev precej večji od deleža avtoric v zgodnejših, povojnih berilih, nato pa bo, sočasno z dvigovanjem družbene ozaveščenosti glede potrebne enakopravnosti spolov na vseh družbenih ravneh, delež avtoric dosegel enakopraven delež.

V *Slovenskem berilu* je bilo analiziranih **72** avtorjev in avtoric (odšteti so bili neznanani in ljudski avtorji). Avtoric je **9**, kar zajema v skupnem deležu 12,5 % (avtorjev je **61** oz. 87,5 %). Razmerje v prid avtorjev je torej **7 : 1**. V *Peti čitanki* je bilo upoštevanih **65** avtorjev (odšteto je bilo šest neznananih avtorjev). **Štiri** avtorice, vse Slovenke (Lili Novy, Mira Mihelič, Božena Pirc, Ilka Vašte), zavzemajo v skupnem deležu 6,15 %. Avtorji so zastopani s strah vlivajočimi 93,85 %. Razmerje je **15,26 : 1** v korist moškega

¹ Pisci z južnoameriškega, afriškega, azijskega in avstralskega kontinenta v berila za 5. razred niso vključeni, razen v berilo *Srečno domovina*, kjer štirje avtorji prihajajo iz Azije. Njihovo vključitev je mogoče pripisati aktualnemu političnemu trenutku v izjemno razgibanih osemdesetih: takrat je namreč SFRJ igrala vidno vlogo pri oblikovanju politike neuvršenih: posredno je tako med neuvršenimi državami vladal velik pretok informacije tudi na kulturnem področju. Avtorji iz Afrike, Južne Amerike, Avstralije v berila 5. razreda »nimajo vstopa«. Tudi sicer je četrto povojno berilo napravilo pomemben zasuk: prvo je začelo z vidnim povečevanjem deleža avtoric in ženskih literarnih likov, otroških literarnih likov, je berilo z največjim deležem tujih avtorjev ipd.

spola. V *Petem berilu* sem obravnaval **61** avtorjev (odšteta sta bila dva neznana avtorja in »avtor« ljudskih besedil): avtorice so **štiri** (6,55 %) avtorjev je **57** (93,44 %). V berilu *Srečno, domovina* je bilo obravnavanih **74** avtorjev: **66** (89 %) je moških, **8** (11 %) je avtoric. Razmerje v korist moških je **14,25 : 1**. V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* je med **37** avtorji **32** (86,48 %) moških in **4** (10,81 %) ženske (vse tujke!). Razmerje v korist moških je **8 : 1**. V berilu *Kdo se skriva v ogledalu* pero suka **41** avtorjev: **36** (87,8 %) je moških in **5** (12,19 %) žensk (vse avtorice so Slovenke!). Zanimivo je, da je avtoric manj, a imajo zato objavljenih več besedil (povprečje je **2,8** besedil na avtorico: pri moških je povprečje **1,4** besedila na avtorja.). Razmerje je **7,2 : 1** za moške.

Rezultati se niso ujeli z napovedjo. Delež avtoric kljub večji družbeni ozaveščenosti in občutljivosti glede vprašanja spolne (ne)enakopravnosti še naprej ostaja zanemarljiv v primerjavi z deležem avtorjev (povprečni odstotek avtoric je 9,87, moških pa 90,13 – če zaokrožimo, je razmerje 1 : 10). Spolna neenakopravnost je v tej kategoriji –navkljub (pre)počasnemu premikanju deleža žensk navzgor – še posebej nepričakovana, saj je v slovenski in tuji književnosti veliko kakovostnih avtoric, katerih dela po literarnih in didaktičnih kriterijih ustrezajo zahtevam sodobnega pouka književnosti ter jezika.

4 Literarni liki

Literarni liki so v raziskavi definirani kot nosilci določenih človeških in družbenih kategorij (mdr. individualnost, spol, starost, poklic, družbeni status, premoženjski status, razmerje do drugih), ki so razvidne na površinski ravni pripovedi. To pojmovanje temelji na mimetični teoriji; lastnosti literarnih likov oz. njihov odnos do drugih literarnih likov in predmetnosti je razumljen kot odraz družbene stvarnosti. Če bi literarnim likom, s skladu s strukturalnimi teorijami, odrekel vsako psihološko bit, bi metodološkega aparata ne mogel zastaviti tako, kot sem ga.

Pri literarnih likih so bile za lažjo analizo ustvarjene naslednje kategorije: najprej kategorija individualnih literarnih likov in kolektivnih literarnih likov. Znotraj teh dveh (nad)kategorij sta kategoriji literarnih likov moškega in literarnih likov ženskega spola (v nadaljnjem besedilu poimenovani moški in ženski literarni liki). Ti dve kategoriji se delita na literarne like, ki predstavljajo odrasle osebe (nadalje odrasli literarni liki), in literarne like, ki predstavljajo otroke (nadalje otroški literarni liki). Posebno kategorijo predstavljajo literarni liki živali.

4.1 Ženski in moški literarni liki

Podobno kot pri avtorjih in avtoricah me je tudi tu zanimalo kvantitativno razmerje ženskih in moških literarnih likov. Glede na zgodovinske okoliščine in družbene razmere sem predvideval, da bodo rezultati podobni kot pri kategoriji spol avtorjev; delež ženskih literarnih likov naj bi se, sočasno z dvigom družbene ozaveščenosti glede vprašanje enakopravnosti spolov in »mehčanjem« patriarhalnih družbenih vzorcev, povečeval, delež moških literarnih likov pa zmanjševal, dokler se oba deleža ne izenačita (ali vsaj približata na sprejemljivo razliko). Rezultati so me ponovno presenetili.

V *Slovenskem berilu I.* prevladujejo moške osebe v vseh primerljivih kategorijah: pri individualnih literarnih likih je moških oseb **129** (v skupnem deležu 61,14 %, v medsebojnem 81,64 %), ženskih pa **29** (18,35 % v medsebojnem razmerju). Pri likih živali sta obe kategoriji najbolj izenačeni: živali moškega spola je **19** (9 %), živali ženskega spola pa **11** (5,21 %). Razmerje med ženskimi in moškimi individualnimi literarnimi liki je torej dobrih **3,7 : 1** v korist moških (upoštevani so vsi literarni liki.). Razmerje pri individualnih literarnih likih je **4,45 : 1**. V *Peti čitanki* prevladujejo moške osebe v vseh primerljivih kategorijah: pri individualnih literarnih likih je moških oseb **151** (v skupnem deležu 65,09 %, v medsebojnem 79,9 %), ženskih pa **38** (16,37 %, v medsebojnem razmerju 20,1 %). Pri likih živali sta obe kategoriji ponovno najbolj izenačeni: živali moškega spola je **12** (5,17 %), ženskega spola pa **10**. Razmerje med ženskimi in moškimi individualnimi literarnimi liki je torej dobrih **1 : 4** v korist slednjih. V *Petem berilu* prevladujejo moške osebe v vseh primerljivih kategorijah: pri individualnih literarnih likih je moških oseb **81** (78,64 %), ženskih pa **22** (21,35 %). Močna prevlada likov moških je tudi v drugih kategorijah: likov živali, ki so moškega spola je **11**, živali ženskega spola pa **5**. Najbolj očitno je pri kolektivnih likih, kjer je rubrika pod ženskih spolom prazna (kolektivnih likov, kjer so zastopane le moške osebe, je **5**). Tudi v berilu *Srečno, domovina* primerjava individualnih ženskih in moških literarnih likov kaže močno v prid moških: **102** moška literarna lika predstavljata s 74,45 % skoraj trikratnik odstotka, ki ga zavzema **35** ženskih literarnih likov – 25,54 %. Če medsebojno primerjamo le individualne ženske in moške literarne like, je razmerje 26 : 63 oz. 1 : 2,42 (v odstotkih 29,21 % : 70,79 %). Malenkostno boljše je v berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo*: če medsebojno primerjamo le individualne ženske in moške literarne like, je razmerje 1 : 2,42 (v odstotkih 29,21 % : 70,79 %). Podobni odstotki vladajo tudi v zadnjem berilu *Kdo se skriva v ogledalu*: literarnih likov moškega spola je **80** (73,39 %), ženskega pa **29** (26,6 %).

Pridobljeni rezultati so daleč od napovedi, kar nazorno sporoča, da je bilo na nekaterih ravneh odpravljanje družbene spolne neenakopravnosti bolj formalne narave. Delež moških literarnih likov z malenkostnim padcem ohranja povprečni delež 76,47 %, delež ženskih literarnih likov pa se kljub rahlemu dvigu ne dvigne dosti na povprečjem, ki znaša 23,5 %. Prvi znatnejši premik napravita berili *Srečno, domovina* in *Pozdravljeno, zeleno drevo*, medtem ko berilo *Kdo se skriva v ogledalu* zopet, resda malenkostno, nazaduje.

4.1.1 Primerjava razmerja glavnih in stranskih oseb pri ženskih ter moških literarnih likih

Podatek o kvantitativnem razmerju ženskih in moških literarnih likov ne pove veliko brez podatka o kvalitativnem razmerju, tj. razmerju med glavnimi in stranskimi osebami znotraj ženskih in moških literarnih likov; mogoče bi namreč bilo, da je ženskih literarnih likov npr. manj, da pa je med njimi več glavnih oseb. To bi seveda lahko močno vplivalo na končno interpretacijo. Predvideval sem, se bo notranja struktura ženskih literarnih likov (predvsem razmerje med glavnimi in stranskimi osebami) postopoma spreminjala, in sicer bodo v zgodnjih berilih prevladovala stranske osebe, v

zadnjih berilih pa bo razmerje precej bolj uravnoteženo (ali vsaj enako kot pri moških literarnih likih).

Podatki so me ponovno presenetili: v *Slovenskem berilu I* je **42** (v skupnem deležu 19,9 %) likov ženskega spola. Glavnih oseb je **9** (od tega dve deklici – v deležu ženskih literarnih likov 21,43 %), stranskih oseb **20** (deklice so štiri: v deležu ženskih literarnih likov 47,62 %), likov živali pa **11**. Kolektivna lika, ki zajemata samo osebe ženskega spola, sta **2** (tri hčere, brigadirke). V *Peti čitanki* je **48** (v skupnem deležu 20,69 %) literarnih likov, ki predstavljajo osebe ženskega spola. Glavnih oseb je **6** (od tega dve deklici: v deležu ženskih literarnih likov 12,5 %), stranskih oseb **32** (deklic pet: v deležu ženskih literarnih likov 66,67 %), likov živali pa **10**. Kolektivnih likov, ki bi zajemali samo osebe ženskega spola, ni. V *Petem berilu* je **22** individualnih literarnih likov, ki poimenujejo le ženske osebe: največ je stranskih oseb – **16** (57,14 % – pozornost zbuja dejstvo, da med stranskimi osebami ni niti ene deklice). Glavnih oseb je **6** (med ženskimi liki to predstavlja 21,42 %), in sicer **4** odrasle ženske in **2** deklici. Likov živali je **6** (sraka, srake, lastovica, ščuka, psica Kala – sem je prišteta tudi vrtnica). V berilu *Srečno, domovina* največji delež, skoraj dvotretjinski, zavzemajo stranske osebe, ki jih je **28** (65,11 %), sledijo glavne osebe s **7** liki (16 %), **6** je likov živali (14 %) in le **dva** lika (vrtnice, učiteljice) tvorita kategorijo kolektivnih likov (5 %). V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* je **6** glavnih oseb (20 %), **20** stranskih oseb (66,67 %) in **4** liki živali (13,33 %). Kolektivnega lika, v katerem bi bile osebe ženskega spola, ni (deloma lik gospodje in gospodične iz ljudske pravljice Trap). V berilu *Kdo se skriva v ogledalu* celoto ženskih likov (**29**) predstavlja **10** glavnih oseb (34,48 %), **15** stranskih oseb (51,72 %) in **4** živalski liki ženskega spola (13,8 %). Nobeden izmed kolektivnih likov ne predstavlja le oseb ženskega spola.

Ker sem pri ženskih literarnih likih predvideval, da se bo delež glavnih povečeval, sem pri moških literarnih likih torej pričakoval njihov upad (nisem pa pričakoval, da se bo delež moških in ženskih glavnih oseb uravnotežil).

Številke so povedale takole: v *Slovenskem berilu I* je vseh moških literarnih likov **156** (v skupnem deležu 73,93 %). Glavnih oseb je **47** (30,13 %), stranskih oseb **82** (52,56 %), likov živali **19**, kolektivnih likov pa **8**. V *Peti čitanki* je individualnih literarnih likov **151**, od tega je glavnih oseb **60** (33,9 %), stranskih oseb pa **91** (60,26 %). Likov živali je **12**, kolektivnih likov, ki predstavljajo le osebe moškega spola, pa **14**. Skupaj torej **177** (v skupnem deležu 76,29 %). V *Petem berilu* je individualnih literarnih likov **81**, od tega **36** glavnih oseb (37,11 %) in **45** stranskih oseb (46,4 %). Živalskih likov je **11** (črni ptič, pes Sultan, kužek, krt, bik, volk, labod, rak, polž, slavec, volk Murko). Kolektivnih likov je **5** (psoglavci, turški vohuni, hajduki, fašisti, splavarji). V berilu *Srečno, domovina* imajo z **71** osebami (54 %) največji delež stranske osebe: **48** je glavnih oseb (37 %). **8** likov živali predstavlja 6 %, **4** kolektivni liki pa 3 %. V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* je glavnih oseb **25** (36,23 %), stranskih oseb **38** (55,07 %) in likov živali **6** (8,7 %). V berilu *Kdo se skriva v ogledalu* celoto moških likov (80) predstavlja **26** glavnih oseb (32,5 %), **49** stranskih oseb (61,25 %) ter **5** likov živali (6,25 %).

Pridobljeni rezultati ne prikazujejo drastičnih sprememb med posameznimi berili. Povprečno število moških glavnih oseb je 34,48 %, stranskih pa 54,96 %, pri ženskih

glavnih osebah je bil delež 20,97 %, pri stranskih pa 59,15 %. To pomeni, da imajo moški literarni liki ne samo večino, temveč je med njimi tudi več glavnih oseb; primerjava odstotkov med glavnimi in stranskimi osebami moških ter ženskih literarnih likov namreč kaže na večji delež glavnih oseb pri moških literarnih likih in večji delež stranskih oseb pri ženskih literarnih likov. Ta rezultat je bil pričakovan, ni pa, seveda, tudi zaželen. Primerjava med berili ne kaže na večje odmike pri posameznih berilih.

4.2 Kolektivni liki

Pričakoval sem, da se bo delež kolektivnih likov postopoma zmanjševal. Povojni socialistični sistem je izrazito poudarjal kolektivnost in skupnost, hkrati pa je precej zgodb v berilih shematsko obravnavalo vojno tematiko. Za takšno obravnavo je značilno pogosto nastopanje kolektivnih likov (npr. partizani, okupatorji, kmetje, slovenski narod ipd.).

V *Slovenskem berilu* je delež kolektivnih likov 8 % (16 oseb: osem kolektivnih likov sestavljajo moške osebe, 2 lika ženske, 6 likov pa je »obojespolnih«.) V *Peti čitanki* je skupno število kolektivnih likov je 21 (v skupnem deležu 9 %); kolektivnih likov moškega spola je 14, »obojespolnih« pa 7. Kolektivnih likov, ki bi predstavljali le osebe ženskega spola, ni. V *Petem berilu* je kolektivnih likov 9 (v skupnem deležu 7 %): 5 (55,56 %) je moških, 4 pa so »obojespolni«. V berilu *Srečno, domovina* je kolektivnih likov 15 (približno 8 %): to število zajema štiri (26,67 %) kolektivne like moškega spola, dva (13,33 %) kolektivna lika ženskega spol ter devet (60 %) »obojespolnih« likov. V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* je 14 kolektivnih likov (9 %), v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* pa 12 % (15 oseb).

Rezultati ne ustrezajo pričakovanjem: število kolektivni likov ne upada, temveč celo, resda malenkostno, narašča. Naraščanje gre pripisati predvsem večji zastopnosti ljudskih pravljic, ki so k temu velikemu deležu največ pripomogle. Potrebno pa je pripomniti, da je bil pri kategoriji kolektivni liki reprezentativni vzorec relativno majhen; verjetnost, da bo prišlo do statistične napake, je bila tu precej večja.

4.3 Literarni liki otroci in odrasli

V tej kategoriji sem pričakoval, da se bo kvantitativno razmerje med literarnim liki otroci in literarnimi liki odrasli temeljito spremenilo. V zgodnejših berilih, v katerih naj bi bil navzoč večji vpliv družbeno-političnega aparata, sem predvideval, da bo otroški svet (literarni liki otroci) potisnjen ozadje, v ospredju pa bo »odrasli svet« (literarni liki odrasli) kot nosilec ideoloških sporočil. Z demokratizacijo in večjo uveljavitvijo literarnih pravil naj bi naraščal deleža literarnih likov otroci, ki so nosilci avtonomnega otroškega sveta, svet specifičnega otroškega dožemanja sveta – ta svet je seveda malim bralcem petih berilih bližji in zanimivejši.

Analiza je prikazala naslednje podatke. V *Slovenskem berilu I* je bilo obravnavano 173 literarnih likov (izvzeti so liki živali, upoštevani kolektivni liki, ki razvidno zaznamujejo odrasle oz. otroke): likov, ki obravnavajo odrasle je 139 (80,34 %), »otroških« pa 34 (19,65 %). V *Peti čitanki* je bilo analiziranih 205 literarnih likov: likov, ki obra-

vnavaajo odrasle je **166** (80,98 %), »otročkih« pa **39** (19,09 %). V *Petem berilu* je bilo obravnavanih **114** literarnih likov: likov, ki obravnavajo odrasle je **94** (82,46 %), »otročkih« pa **20** (17,54 %). V berilu *Srečno, domovina* je bilo obravnavanih **173** literarnih likov: likov, ki obravnavajo odrasle je **116** (67,05 %), »otročkih« pa **57** (32,95 %). V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* je bilo obravnavanih skupno **93** literarnih likov: likov, ki obravnavajo odrasle je **54** (58,09 %), »otročkih« pa **39** (41,9 %). V zadnje berilu (*Kdo se skriva v ogledalu*) je bilo obravnavanih **98** literarnih likov, in sicer: literarnih likov, ki upodabljaajo otroke, je **54** (55,10 %), literarnih likov odraslih pa **44** (44,89 %).

Rezultati skoraj popolnoma ustrezajo napovedim. Izjemen delež – prek 80 % V prvem berilu – odraslih literarnih likov začenja upadati šele v berilu *Srečno, domovina* (berilo, v katerem je bilo narejeno nekaj znatnih premikov). V zadnjih dveh berilih se delež literarnih likov otrok približa »magični« meji **50** odstotkov.

4.3.1 Literarni liki otroci in odrasli – primerjava glavnih oseb

Da bi bili podatki o razmerju med literarnimi liki otrok in odraslih bolj verodostojni, sem analiziral tudi notranjo strukturo (podobno kot med ženskimi in moškimi literarnimi liki). Kaj lahko bi se namreč zgodilo, da bi bil delež otroških literarnih likov manjši, a da bi bili zastopani z več glavnimi osebami. Prevlada odraslih literarnih likov bi tako bila le navidezna.

Pri analizi so bili upoštevani le individualni literarni liki. V *Slovenskem berilu I* je imela največ glavnih oseb kategorija literarni liki moški, in sicer **28** (49 %). Sledijo ji literarni liki dečki z **19** osebami (34 %). Literarni liki ženske premorejo **7** predstavnic (13 %), deklice pa **2** (4 %). V *Peti čitanki* ima največ glavnih oseb kategorija literarni liki moški, in sicer **40** (61 %). Sledijo ji literarni liki dečki z **20** predstavnicami (30 %). Literarni liki ženske premorejo le **4** predstavnice (6 %), deklice pa **2** (3 %). V *Petem berilu* ima ponovno največ glavnih oseb kategorija literarni liki moški, in sicer **23** (54 %). Sledijo ji literarni liki dečki s **13** (31 %) osebami. Literarni liki ženske premorejo le **4** predstavnice (10 %), deklice pa le **2** (5 %). V berilu *Srečno, domovina* »premorejo« največ glavnih oseb literarni liki dečki, in sicer **31** (56,36 %), skoraj polovico manj glavnih oseb imajo literarni liki odrasli moški (**17**, tj. 30,91 %), Literarni liki ženske so zastopani s 5,45 %, deklice pa s 7,72 %. V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* sta med literarnimi liki ženske **2** glavni osebi (6 %), med moškimi pa **4** (13 %). Med **39** literarnimi liki, ki upodabljaajo otroke, so **4** dekliške glavne osebe (13 %) in **21** deških glavnih oseb (68 %). Tudi v zadnjem berilu je procentualno najbolj zastopana kategorija literarnih likov dečkov z **19** glavnimi osebami (47,5 %, torej skoraj polovica vseh glavnih oseb), drugi so »odrasli« moški literarni liki z **10** osebami (25 %), tretji so literarni liki deklice s **7** osebami (17,5 %) ter ženski literarni liki s **4** (10 %).

Literarni liki moški in literarni liki ženske so v resnici izgubili visok začetni delež in z zastopanostjo zaostali za »otročkimi« literarni liki. Zaskrbljujoča je predvsem nizka zastopanost literarnih likov deklice, ki kljub več kot 400 % povečanju deleža (s 4 % na 17,5 %), predstavljajo le dobro tretjino literarnih likov dečki. Iz rezultatov je razvidno, da so visok začetni delež literarnih likov moški prevzemali le »dečki«, tako

kot so – to je moč sklepati že ob bežnem pogledu na graf – delež literarnih likov ženske prevzele »deklince«. To pa seveda ni moglo voditi v izenačitev deležev.

4.3.2 Literarni liki otroci in odrasli – primerjava stranskih oseb

Pri stranskih osebah sem pričakoval podobne rezultate kot pri glavnih osebah (ta kategorija je bila ustvarjena tudi kot kontrolna skupina kategoriji glavnih oseb). In v resnici so si bili precej podobni.

V berilu *Slovensko berilo I* največ oseb, **75** (73 %), prihaja iz kategorije literarni liki moški. Sledijo ji literarni liki ženske s **16** (16 %) predstavnicami. Literarni liki dečki imajo **7** (7 %) predstavnikov, deklince pa **4** (4 %). V *Peti čitanki* je največ literarnih likov moški, in sicer **82** (84,53 %), sledijo literarni liki dečki z **9** osebami (9,28 %), literarni liki ženske s **4** (4,12 %) in deklince z **2** osebama (2,06 %). V *Petem berilu* je od skupno **61** literarnih likov, ki predstavljajo stranske osebe, najštevilčnejša kategorija literarni liki moški z **42** (69 %) osebami. Sledijo ji literarni liki ženske s **16** osebami (26 %). Z minimalnim številom oseb sta zastopani kategoriji literarnih likov otroških predstavnikov: dečki s **3** osebami (5 %), deklince pa z nobeno. V berilu *Srečno, domovina* je bilo obravnavanih **99** stranskih oseb v berilu. Največji delež stranskih oseb zajema kategorija literarni liki moški, in sicer **56** (56,56 %). Sledijo literarni liki ženske s **25** (25,25 %) osebami. Literarni liki dečki imajo **15** (15,15 %) predstavnikov, deklince pa **3** (3,03 %). V »*Zelenem drevesu*« je vseh stranskih oseb **58**. Največ stranskih oseb je literarnih likov moški, in sicer **32** (56 %), sledijo jim literarni liki ženske s **14** (24 %) predstavnicami. Dečkov in deklinc je enako – **6** (10 %)! V »*Ogledalu*« je stranskih oseb **57**. Največ je literarnih likov dečki, in sicer **23** (40 %), sledijo jim »moški« literarni liki z **21** predstavnikih (37 %). Literarni liki ženske imajo **5** predstavnic (14 %), deklince pa **8** (9 %).

Rezultati so v veliki meri podobni rezultatom pri glavnih osebah. Delež literarnih likov žensk in deklinc ostaja diskriminativno nizek v primerjavi z »moškimi« literarnimi liki, hkrati pa beleži vsa leta – z občasnimi nihanji navzgor in navzdol – podobne odstotke (ženski liki pod 25 %, deklince pod 9 %). Na graf glavnih oseb spominja tudi »izenačenje« deležev dečkov in moških v zadnjih berilih (res pa je, da se to pri stranskih osebah zgodi z zamudo – šele v zadnjem berilu).

5 Druge kategorije

Izraz druge kategorije označuje sklop kategorij, ki so zajemale odnose, statuse in lastnosti, ki so kvantitativno težje določljivi.

5.1 Drugačnost

V to kategorijo so bili zajeti vsi literarni liki, ki so v berilih izstopali s svojo drugačnostjo (socialno, duševno, telesno, spolno, rasno, versko, jezikovno ipd.).

Analiza je pokazala, da je – glede na številčno zastopanost – moč trditi, da se v berilih najbolj izpostavlja problem socialne drugačnosti, tj. premoženjskih razlik, v

analizo socialnega statusa pa so bili poleg literarnih likov, katerih osrednjo motivacijo determinira revno družbeno okolje, zajeti tudi literarni liki, ki odpirajo vprašanja vere, spolne neenakosti, hendikepiranosti, rasne in jezikovne (ne)strpnosti.

V *Slovenskem berilu I* največ literarnih likov, tj. **14** (v skupnem deležu 6,63 %), trpi zaradi revščine, trije liki zaradi narodnostnega zatiranja, vprašanje vere pa je posredno postavljeno pod vprašaj v Prešernovem *Krstu pri Savici* (Valjhun, Črtomir). Vseh skupaj je **19**. V *Peti čitanki* ponovno največ literarnih likov (**5** oz. 2,15 %) izkusi revščino. Družbeno neenakopravnost oz. izkoriščanje močno čutijo kmetje; kar štirje (dva sta kolektivna) so ponižani oz. izkoriščani le zaradi pripadnosti kmečkemu stanu. Narodnostno zatiranje izkusijo predvsem otroci v šoli med 2. svet. vojno (tri osebe). Versko problematiko ponovno problematizira le en avtor – France Prešeren, in sicer v *Krstu pri Savici* ter romanci *O Turjaški Rozamundi* (Lejla). V *Petem berilu* je literarnih likov, ki bi stradali kruha, zelo malo: vsega **4** (v skupnem deležu individualnih literarnih likov 3,33 %, v skupnem deležu 2,86 %). Zastopani so še literarni liki, ki trpijo zaradi rasističnih zakonov, vsi v eni knjigi, in sicer romanu *Koča strica Toma* (**2** osebi). Etnično zatiranje okusijo v tržaški pripovedi *Požig narodnega doma* v Trstu (**ena** oseba), sirota Jerica pa je žrtev zapostavljanja in predsodkov. V berilu *Srečno, domovina* je bilo v analizo socialnega statusa zajetih **15** literarnih likov (v skupnem deležu individualnih literarnih likov to predstavlja 10,13 %, v skupnem deležu 7,9 %). Po **ena** oseba predstavlja skupino hendikepiranih, spolno neenakopravnih, žrtve družbenih predsodkov. Več literarnih likov, kar **6**, je žrtev narodnostnega zatiranja in prisilne kulturno-jezikovne asimilacije ali pa jim grozi celo smrt. V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* sodi med »socialno ogrožene« **8** literarnih likov (v skupnem deležu individualni likov to predstavlja 8 %, v skupnem deležu 7,07 %). V berilu *Kdo se skriva v ogledalu* je literarnih likov, ki jih določa revno družbeno okolje **6** (v skupnem deležu individualnih likov to predstavlja 5,5 %, v skupnem deležu vseh literarnih likov 4,83 %).

Posebnost je povezanost revščine z vrednotami in značajskimi lastnostmi; medtem ko petične »modrokrvnike« (cesarji, kralji, bogataši, tovarnarji idr.) skušajo oholost, napuh, pohlep in spletkarjenje in druge »nizke« strasti, krasijo revne »junake«. Revščina je povezana z dobroto; vse revne »junake« krasijo dobra dejanja, nesebičnost, skromnost, poštenost ... Tudi dejstvo, da so revni, nima v ničemer opraviti z njihovimi sposobnostmi ali značajskimi lastnostmi; v revne razmere so potisnjeni zaradi zunanjih družbenih okoliščin, na katere nimajo vpliva, ne pa zaradi lastne nesposobnosti, lenobe. Revščina je sakralizirana na raven nedotakljive vrednote, poosebljenje dobrega.

5.2 Prvoosebni pripovedovalec

Kategorija prvoosebnih pripovedovalcev je bila zopet usmerjena v preučevanje spolnih razlik oz. količinski uravnoteženosti pripovedovalcev in pripovedovalk. Predvideval sem, da se bo delež pripovedovalcev postopoma zmanjševal, delež pripovedovalk pa postopoma povečeval. Hkrati sem pričakoval, da se bo večal delež prvoosebnih pripovedovalcev otrok. Prvoosebne pripovedovalce, ki so sicer odrasli (možje in žene), a pripovedujejo o svojih otroških letih (ko so bili dečki oz. deklice), sem štel kot prvoosebne pripovedovalke deklice oz. prvoosebne pripovedovalce dečke.

V *Slovenskem berilu I* nastopa v vlogi prvoosebnega pripovedovalca **22** literarnih likov (v skupnem deležu individualnih literarnih likov predstavljajo 13,92 %). Od 22 pripovedovalcev so **3** pripovedovalke (13,63 %). Številčnejši kategoriji predstavljajo pripovedovalci dečki; skupaj jih je **5** (22,72 %), in pripovedovalci odrasli možje – teh je **14** (63,63 %). V *Peti čitanki* je bilo v obravnavo zajetih **17** prvoosebne pripovedovalcev, in sicer **ena** pripovedovalka (5,88 %) in **16** pripovedovalcev (94,12 %). Med temi **16** pripovedovalci prevladujejo dečki (večinoma spomini odraslih mož na deška leta), ki jih je **9** (52,94 %), nekaj manj, **7** (41,17 %), pa je odraslih mož. V *Petem berilu* je bilo zajetih **11** pripovedovalcev (le pripovedovalci iz literarnih besedil). Vsi pripovedovalci so moškega spola: odrasli pripovedovalci so **4** (36,36 %), dečkov pa je **7** (63,64 %). Tudi v berilu *Srečno, domovina* so najštevilčnejši dečki prvoosebni pripovedovalci, ki jih je **13** (59,1 %). Moških pripovedovalcev je **8** (36,4 %), prvoosebna pripovedovalka pa je **ena** (4,54 %). V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* je vseh prvoosebne pripovedovalcev **8** (v skupnem deležu individualnih literarnih likov je to 8 %). Prvoosebne pripovedovalcev dečkov je 62 % (**5**), **ena** deklica predstavlja 13 %, **2** moška pa 25 %. V berilu *Kdo se skriva v ogledalu* je prvoosebne pripovedovalcev **5** (4,6 %), od tega dečkov 60 % (**3** osebe) in moških 20 % (**2** osebi).

Rezultati so le deloma v skladu s predvidevanji, a potrjujejo rezultate, ki smo jih videli že pri obravnavi literarnih likov. V resnici je prišlo do zmanjševanja deleža prvoosebne pripovedovalcev moških, a večinski delež so pretežno »izmenjali« le s prvoosebnimi pripovedovalci dečki, medtem ko so deleži žensk in deklet ostajali – z občasnimi (po)dvigi, zvesti nizkim odstotkom (do dobrih 10 %). Zanimivo je, da se povprečni delež prvoosebne pripovedovalcev dečkov od *Petega berila* dalje vrti okoli 60 %, medtem ko deleži drugi pripovedovalcev precej bolj nihajo. Zgodbe prvoosebne pripovedovalcev so ponavadi v starejših berilih avtobiografsko obarvane (to so predvsem pripovedi Franceta Bevka, Prežihovega Voranca, Ivana Cankarja, Miška Kranjca, Franca S. Finžgarja, Ivana Potrča).

5.3 Vojščaki

Kategorija vojščakov je zastavljena široko; vanjo so bili zajeti vsi, ki so se na kakršen koli način bojevali v bitkah ali vojnah (od ljudskih junakov do vojn 20. stoletja). V skladu s tezo sem predvideval visok delež literarnih likov vojščakov v začetnih berilih, nato pa sorazmeren padec oz. postopno »demilitirizacijo«. V zadnjih berilih sem pričakoval minimalno število vojščakov.

V *Slovenskem berilu I* je vojščakov **32** (v skupnem deležu vseh literarnih likov je to 15,2 %). V *Peti čitanki* je protimirovniško razporejenih **37** (v skupnem deležu vseh literarnih likov je to 15,95 %) individualnih in kolektivnih literarnih likov. V *Petem berilu z orožjem »rožlja«* **23** »junakov« (v skupnem deležu vseh literarnih likov 16,43 %). V berilu *Srečno, domovina* je vseh vojščakov **16** (v skupnem deležu 7,58 %). V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* nastopa **7** vojščakov (6,14 %), v berilu *Kdo se skriva v ogledalu* pa le **3** (2,41 %).

Rezultati so se ujeli s predvidevanji. Izrazit padec deleža literarnih likov je ponovno zabeležen – kot že vrsta znatnih sprememb doslej – v berilu *Srečno, domovina*, nato pa umirjeno pada do le treh predstavnikov v zadnjem berilu. A padec ni samo kvantitativen,

temveč tudi kvalitativen; vojaki v zadnjem berilu *Kdo se skriva v ogledalu* so vsej prej kot nosilci militantnih ali domoljubnih gesel; prva dva »vojščaka« nastopata v parodično epski pesnitvi, kolektivni lik vojščaki pa v pravljici s humorno vsebino. Vsaka militaristična drža je tako izključena oz. parodirana. Otroci praviloma nastopajo kot aktivni vojni udeleženci v t. i. sodobnih vojnah (20. stoletje) – predvsem v II. svetovni vojni ne pa tudi v prejšnjih obdobjih (so seveda tudi izjeme, npr. Gavroche).

5.4 Oče in mati

V *Slovenskem berilu I* očeta predstavljajo 4 literarni liki (57,14 %), matere pa 3 (42,85 %). V skupnem deležu vseh literarnih likov to predstavlja 3,32 %. V *Peti čitanki* je literarnih likov, ki upodabljajo očete 12 (57,14 %), »matere« pa so zastopane z 9 (42,86 %) liki: skupaj jih je torej 21 (v deležu vseh literarnih likov je to 9,05 %). V *Petem berilu* je očetov 5 (38,46 %), »mater« 8 (61,54 %), skupaj torej 13 (v deležu vseh literarnih likov je to 9,29 %). V berilu *Srečno, domovina* nastopa 10 mater in 10 očetov. Dvajset literarnih likov v skupnem deležu vseh literarnih likov predstavlja 10,53 %. V berilu *Pozdravljeno, zeleno drevo* nastopajo 4 matere in 4 očetje (v skupnem deležu lit. likov je to 7 %). V berilu *Kdo se skriva v ogledalu* nastopa 10 materinskih in očetovskih likov (v skupnem deležu 8,06 %), in sicer 6 očetov (med njimi en očim) ter 4 matere.

Primerjava podatkov je pokazala nekaj presenetljivih podatkov; deleža mater in očetov sta kar v štirih berilih do desetinke oz. stotinke enaka (v *Slovenskem berilu I* in *Peti čitanki* je delež očetov 57,14 %, mater pa 42,86 %, v berilu *Srečno, domovina* in *Pozdravljeno, zeleno drevo* pa si delita s 50 % enak kos pogače). Ruši se tudi ustaljeno prepričanje o večji zastopanosti, pomembnejši vlogi matere v slovenskih berilih; vsaj s kvantitativnega vidika (procentualno povprečje zastopanosti očetov je 52,12 %, mater pa 47,87 %) prevladujejo očetje. Nedvomno pa lahko ugotovimo, da je na tem področju – v primerjavi z drugimi kategorijami – dosežena spolna enakopravnost.

Opozoriti je potrebno, da se delež očetov in mater se, z izjemo prvega berila, vse skozi vrti okrog 9 % (natančno povprečje je 7,87 %).

6 Sklep

Zavedam se, da bi bile lahko izbrane tudi popolnoma druge kategorije (npr. razmerje literarnih likov tujega in domačega izvora, nacionalnosti), ki bi lahko spremenile končno podobo rezultatov. Ravno tako se zavedam, da so na izbor kategorij lahko v veliki meri vplivale moje vrednostne opredelitve, ki so sooblikovale moje zaznave in analizo stvarnih podatkov. Toda potrebno se je zavedati, da popolnoma objektivne slike realnega, predmetnega ni moč pridobiti, dokler družboslovne predmete raziskujejo ljudje, ki v družbeni sferi živijo in jo vsakodnevno oblikujejo. Če bi si na začetku raziskave postavil za aksiom popolno objektivnost, bi raziskave zaradi njene neizvedljivosti nikoli ne mogel začeti. Verjamem pa, da so podatki, pridobljeni znotraj teh kategorij strokovno relevantni, objektivno preverljivi ter tako koristni za nadaljnje raziskave in kritični premislek.

SUMMARY

A literary-sociological analysis of fifth-grade readers brought interesting results. The number of texts dropped by more than half (the greatest reduction of texts was in the readers of the 1990s), while the ratio of various genres remained the same (only the share of dramatic texts increased to the expense of semi-artistic texts). The total number of authors in the readers is 212; 5 of them, or 2.36 % (France Bevk, Fran Milčinski, Tone Seliškar, Oton Župančič, Hans C. Andersen), are present in every reader. The average number of texts to an author is 1.47. The average share of Slovene authors is 68.63 % and of foreign authors is 31.37 %. In the first three readers after WWII »Eastern« foreign authors predominate, while later on »Western« foreign authors are in the majority. The ratio between female and male authors of the texts is approximately 1:10. Similarly, the ratio of female and male characters weighs heavily toward males, i.e., quantitatively as well as qualitatively (greater number of main characters). The comparison between the literary characters depicting adults and the ones depicting children showed a different picture: while the »adult« literary characters initially represented 80% of all literary characters, their share in the most recent reader is only 50%. In the category of characters that are different it is interesting to observe the decline in presence of the so-called »warriors«: their share dropped from 16% to a mere 2.41%, which indicates that readers have been almost entirely »demilitarized.«